

Bożena Pindus

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

WCZESNA TWÓRCZOŚĆ KSIĘCIA PIOTRA ANDRIEJEWICZA WIAZIEMSKIEGO A OŚWIECENIE

Piotr Andriejewicz Wiaziemski to utalentowany poeta, publicysta, krytyk i pisarz rosyjski, urodzony 12 (23) lipca 1792 roku w Moskwie. Był synem księcia Andrieja Iwanowicza Wiaziemskiego, wielbiciela historii, filozofii, literatury, nauk ścisłych, sceptyka, wolnomyśliciela, zafascynowanego ideami francuskiego Oświecenia, człowieka o jasnym i otwartym umyśle, wypełnionym wiedzą z różnych dziedzin kultury, wytrawnego podróżnika przemierzającego Europę Zachodnią wzdłuż i wszerz. Ojciec Wiaziemskiego jako człowiek ciekawy świata czytał zapiski podróżnych, które stanowiły część jego biblioteki i dały pożywkę zarówno rozumowi, jak i wyobraźni, był również wielbicielem różnych gałęzi nauki, interesowały go historia, literatura, filozofia i nauki ścisłe. W domu Wiaziemskich ojciec rodu stworzył pracownię fizyczną, która zachowała się jeszcze przez długie lata po jego śmierci¹.

W rezydencji Wiaziemskich w Ostafjewo pod Moskwą znajdowała się niezwykle bogata biblioteka, co roku wzbogacana nowymi pozycjami literatury francuskiej autorstwa takich znanych postaci, jak: Jean le Rond d'Alembert, Jean de La Fontaine, Nicolas Boileau, Michel de Montaigne czy Voltaire. Bibliotekarz Fiodor Ernst Elsgolc pisał, że w bibliotece książyat Wiaziemskich księgozbiór liczył aż 22 tys. tomów². We wspomnieniach księcia Piotra pojawia się

¹ М.И. Гиллельсон, П.А. Вяземский. *Жизнь и творчество*, Ленинград 1969, s. 8.

² Ф.К. Ельсгольц, *Частные библиотеки в России*, «Российская библиография» 1880, № 53 (1), s. 3.

obraz ojca siedzącego w wielkim, wolteriańskim fotelu przy kominku z utworom nadwornego lekarza Ludwika XVI, filozofa i empirysty Pierre'a-Jeana-Georges'a Cabanisa *Rapports du physique et du moral de l'homme* w rękę³.

W domu Wiaziemskich bywały osoby, które miały decydujący wpływ na politykę, kulturę, ale także na literaturę Rosji. Wśród nazwisk, które Piotr Wiaziemski zapamiętał z dzieciństwa, pojawiają się: hrabia Aleksandr Woroncow, hrabia Nikita Panin, książę Piotr Łopuchin, książę Aleksandr Golicyn, hrabia Fiodor Kisielew, sekretarz cara Pawła I, poeta Jurij Nieledyński-Mielecki, dyplomata i literat książę Aleksandr Biełosielski-Biełozierski, dyplomata i poeta Wasilij Hanykow, znawca nauk i sztuki książę Lew Razumowski. Większość z nich była związana z tendencjami oświeceniowymi rozpowszechnionymi w Rosji za rządów carycy Katarzyny II. Z ust gości ojca książę Piotr słyszał zarówno język francuski, jak i (co wcale nie było częste w tamtym czasie) pięknie wypowiedaną rosyjską mowę. Goście przedstawiali mnóstwo ciekawych anegdot i historii, deklamowali utwory autorów rosyjskich i francuskich, by wspomnieć choćby Moliera w wykonaniu Aleksandra Michajłowicza Biełosielskiego-Biełozierskiego. Większego problemu nie nastęrczało ludziom pióra z tego kręgu stworzenie epigramatu bądź madrygału. Wszyscy oni byli wielbicielami francuskich encyklopedystów, uparcie wierzyli w postęp i żywili przekonanie, iż całe zło na ziemi spowodowane jest brakiem oświecenia⁴.

Rzeczywiście, całe dzieciństwo Wiaziemskiego zbiegło w czasach, gdy idee Oświecenia w zachodniej Europie znalazły jaskrawy wyraz w filozofii i w literaturze, kiedy wysuwano idee postępu społecznego, równości, pracy dla wspólnego dobra, rozwoju jednostki. Epoka przeniknięta była duchem walki przeciwko prawu feudalnemu, absolutyzmowi. Celem podstawowym oświecenia było pokonanie niewiedzy przy pomocy rozumu. Literaturę traktowano jako środek mający wpływ na rozum ludzki, pomagający uzasadnić idee rozumu i sprawiedliwości. Ludzie Oświecenia wychodzili z założenia, że w społeczeństwie obywatelskim, jeśli jest ono „rozumnie” skonstruowane, „naturalny” człowiek staje się cywilizowanym. Materialną podstawą podniesienia kultury i moralności (która z kolei przekształca się

³ В.Н. Нечаева, *Отец и сын. Юношеские годы князя П.А. Вяземского (По неизданным материалам Остафьевского архива)*, s. 425.

⁴ В. Бондаренко, *Вяземский*, Москва 2004, s. 32.

z instynktownej w świadomą) jest formowanie się rozwoju handlu, przemysłu, wykształcenie narodowego państwa, rozszerzenie władzy człowieka nad żywiołami i własnymi namiętnościami⁵.

Na ostatnie dziesięciolecie XVIII wieku przypada okres szczytowego rozwoju rosyjskiego Oświecenia. Potęga imperium Katarzyny II, zwycięstwa militarne, sukcesy dyplomatyczne wiodły do pogłębiania konfliktów społecznych, doprowadzając między innymi do pogorszenia sytuacji chłopów. Zaczyna powstawać warstwa postępowej, przesiąkniętej ideami Oświecenia inteligencji szlacheckiej, zajmującej stanowisko opozycyjne wobec tronu i negatywnie odnosząca się do kwestii złego traktowania niższych warstw ludności. Na czele tej grupy staje hrabia Nikita Panin, snujący plany wprowadzenia w Rosji monarchii konstytucyjnej⁶.

Cechą charakterystyczną procesu literackiego w Rosji w końcu XVIII i na początku XIX wieku jest współistnienie osiągnięć klasycyzmu z przypadającym na te lata sentymentalizmem, gdzie na pierwszy plan wysuwa się liryka. Jeśli szczytowym osiągnięciem rosyjskiej poezji lirycznej poprzednich dziesięcioleci były ody panegiryczne o tematyce państwowej oraz filozoficzno-religijne ody Łomonosowa, któremu swoją racjonalistyczną poetykę przeciwstawił Aleksandr Sumarokow, to najwyższym szczeblem jej rozwoju w XVIII wieku staje się twórczość Gawriiła Dzierżawina. Zjawiskiem odosobnionym, choć z prozą sentymentalizmu związanym, jest natomiast dzieło uznawane za przejaw rosyjskiej myśli postępowej, czyli *Podróż z Petersburga do Moskwy* Aleksandra Radiszczewa, która wraz z utworami takich pisarzy, jak Denis Fonwizin, Gawriił Dzierżawin, Nikołaj Karamzin czy Iwan Dmitrijew, stanowi klamrę wiążącą literaturę rosyjską wieku XVIII z okresem jej wielkiego rozkwitu w pierwszej połowie następnego stulecia. Pisarze rosyjscy szybko przyswoili sobie wzory obce, przy czym w sposób twórczy przystosowywali je do potrzeb własnego kraju oraz do jego sytuacji społeczno-politycznej⁷. Wiaziemski, od dziecka wychowujący się w atmosferze tych rosyjskich czasów przełomu, czytał dużo i – jak zauważa jeden z jego biografów, Piotr Akulszyn – to wczesne „bezsistemowe i chciwe” czytanie książek z ogromnej biblioteki ojca zrobiło z niego wielbiciela osiemnastowiecznej, francuskiej

⁵ *Литературный энциклопедический словарь*, под ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева, Москва, 1987, s. 308.

⁶ Tamże, s. 309.

⁷ *Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, t. 1, Warszawa 1976, s. 223–230.

literatury oświeceniowej. Czerpane z lektur idee rzutować będą w przyszłości na poglądy i wybory życiowe Piotra Andriejewicza⁸.

W 1805 roku Piotr Wiaziemski wyjechał do Petersburga do szkoły jezuickiej, w której studiował języki, logikę, retorykę, historię starożytną, algebrę, uczył się gry na skrzypcach, jazdy konnej. Książę Andrzej Wiaziemski nieprzerwanie i z ojcowską troską czuwał nad edukacją i wychowaniem syna. Ponadprzeciętna wiedza i zamiłowanie do literatury Piotra Wiaziemskiego, przebywanie w kręgu wybitnych postaci pozwoliły mu wyprzedzić intelektualnie swoich rówieśników.

W 1804 roku do rodziny Wiaziemskich wszedł nowy członek rodziny, a był nim Karamzin, twórca rosyjskiego sentymentalizmu, autora dzieła *Historia państwa rosyjskiego* (*История государства Российского*), konserwatysta i myśliciel politycznego. Ożenił się on z Jekatieriną Koływanową, przyrodnią siostrą⁹ Piotra Andriejewicza. Książę Andrzej Wiaziemski poprosił Karamzina, by w razie jego śmierci zaopiekował się Piotrem. I rzeczywiście, po śmierci ojca, w roku 1807, młody Wiaziemski zostaje oddany pod opiekę Mikołaja Michajłowicza Karamzina. W latach 1805–1810 Wiaziemski przyjaźni się z pisarzami z otoczenia Karamzina, przyszłymi członkami Arzamasu: Wasilijem Puszkinem, Konstantynem Batuszkowem, Iwanem Turgieniewem, Denisem Dawydowem, Aleksandrem Gribojedowem, Wasilijem Żukowskim.

Na drogę twórczą Piotr Wiaziemski wkroczył w bardzo młodym wieku. Pierwszy sukces literacki przyniosły mu epigramaty. Najwcześniej pojawiły się już w 1810 roku w czasopiśmie „Вестник Европы” epigramaty na szyszkinistę Siemiona Bobrowa: *Do portretu Bibrisa* (*К портрету Бибриса*) i *Opowieść w otchłani* (*Быль в преисподней*). Ostatni z nich to wolny przekład wolteriańskiego epigramatu *O śmierci* (*Sur la mort*) Michela d’Aube¹⁰.

Językowa kultura osiemnastego wieku otwierała możliwości rozwiązywania nowych zadań literackich. U Wiaziemskiego taka tendencja wyrażała się w jego próbach literackich, tj. w uprawianiu ody o politycznym zabarwieniu.

⁸ П.В. Акульшин, *Общественно-политические взгляды князя П.А. Вяземского: Формирование, содержание, и место в политической истории России*, [w:] *Общественно-политическая мысль России 19 – начала 20 вв.*, «Вестник Сургутского государственного педагогического университета» 2012, № 4, s. 7.

⁹ Е.А. Коływanowa była pozamałżeńską córką Andrieja Wiaziemskiego, jej matką była hrabina Е.К. Siwiers (w: В. Бондаренко, *Вяземский*, Москва 2014, s. 38).

¹⁰ М.И. Гиллельсон, *Материалы по истории арзамасского братства*, [w:] *Пушкин: Исследования и материалы АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин Дом)*, т. 4, Москва–Ленинград 1962, s. 287–288.

Obok ody oficjalnej czy nadwornej istniała oda o charakterze wolnościowym. W tych doświadczeniach literackich młody Wiaziemski występuje i jako uczeń francuskich oświeceniowców, i jako sukcesor narodowej tradycji rosyjskiego XVIII wieku¹¹. Na wczesnym etapie w świat wielkiej literatury wprowadzał go Żukowski, któremu podobały się zwłaszcza utwory satyryczne księcia. Wydaje się, że kiedy w czasopiśmie „Вестник Европы” Żukowski pisze, że „[...] celem satyry jest ochronienie [...] duszy niezapuszonej lub uzdrowienie takiej, która wprowadzona będąc w kłamstwo siłą przykładu [...] zachowała jej wrodzoną skłonność do dobra”¹², to słowa te odnosi do prób literackich Wiaziemskiego. Według Żukowskiego, satyra również powinna „tworzyć, stanowić człowieka” („образовывать человека”)¹³.

Epigramaty Wiaziemskiego były częściowo oryginalne, w pewnym stopniu zaś zawierały wątki zapożyczone od Jeana de La Fontaine’a, Jeana-Jacquesa Rousseau czy Voltaire’a. Ślady dzieł tych pisarzy badacze będą wielokrotnie odkrywać w utworach Wiaziemskiego, który wiele prac wymienionych autorów przekładał, interpretował, parafrazował¹⁴.

W wierszu *Biblioteka* (*Библиотека*) (między 1821–1826) Wiaziemski wymienia autorów, których utwory zajmowały jego uwagę. Pojawiają się zatem Rousseau czy Voltaire. Fragmenty z tragedii Racine’a czy Voltaire’a, których uczył się na pamięć, były dla młodego Wiaziemskiego ważnymi lekcjami¹⁵.

Wierność epoce rozumu uwidoczniła się również w odwoływaniu się przez Wiaziemskiego do popularnych w oświeceniach gatunków literackich i środków stylistycznych, także do lubianych i cenionych w tamtym czasie twórców.

Pasjonowały Wiaziemskiego bajki, między innymi Krasickiego oraz Kryłowa, ale również Dmitrijewa. Bajki przynosiły niezmiernie wysoką ocenę pracy ludzkiej i sprytu życiowego, pokazywały zgodnie z duchem XVIII-wiecznego utylitaryzmu, że dobro ogółu powinno być cenione wyżej niż dobro jednostki¹⁶. Piotr Wiaziemski zwrócił uwagę na takie perły sztuki apologetycznej Krasickiego, jak *Wstęp do bajek* czy *Ptaszki w klatce*. Przetłumaczył je na rosyjski, świetnie oddając charakterystyczny dla polskiego oryginału lakonizm, aforystyczną

¹¹ П.А. Вяземский, *Стихотворения*, вступ. статья Л.Я. Гинзбург, Ленинград 1986, s. 14.

¹² В. Бондаренко, *Вяземский*, dz. cyt., s. 54.

¹³ Тамże, s. 54.

¹⁴ Тамże, s. 54–55.

¹⁵ В. Бондаренко, *Вяземский*, dz. cyt., s. 36.

¹⁶ *Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, t. 1, Warszawa 1976, s. 358.

zwięzłość i celność oraz ironię. Bajki miały charakter dydaktyczny i treści moralizatorskie, które wskazywały społeczeństwu, jak powinno postępować. Wiaziemski wiedział, że poprzez śmiech można trafić do świadomości i bawiąc ludzi, przekazać im niepostrzeżenie uniwersalne prawdy dotyczące człowieka, jego systemu wartości, wiedzy i roli w świecie. W kilku bajkach, wśród których były takie, jak: *Człowiek i motylek* (*Человек и мотылек*), *Młotek i gwóźdź* (*Молоток и гвоздь*), Wiaziemski poszedł za przykładem polskiego pierwowzoru, co dało się spoznać w podobnej postawie twórcy bajkowego świata, jego filozofii życiowej czy w osobliwościach stylu i wiersza¹⁷.

Irina Prochorowa w artykule o literacko-publicystycznej działalności Wiaziemskiego zwróciła uwagę na odkrycie przez badaczkę literatury W.N. Stefanowicz niedokończonego przez Wiaziemskiego tłumaczenia artykułu Jeana-Jaquesa Rousseau *O ekonomii politycznej*. Tłumaczenie tak ważnego artykułu społeczno-politycznego Rousseau świadczyło „o świadomości młodego Wiaziemskiego, o aktualności wielu idei jednego z wybitniejszych francuskich myślicieli epoki Oświecenia”¹⁸.

Nie wszyscy badacze ukazują Wiaziemskiego jako człowieka tylko formacji oświeceniowej. Wsiewołod Sacharow widzi w Wiaziemskim poetę-romantyka, bliskiego Karamzinowi i Żukowskiemu, ale także surowego klasyka, a nawet człowieka XVIII wieku, spierającego się ze swoimi młodymi przyjaciółmi. Krytyk ten dostrzega również francuskie korzenie poezji Piotra Andriejewicza, które zbliżać go miały do Boileau. Wiaziemski-liberał – jego zdaniem – to literacki bojownik, cały czas dążący do ostrej, nierównej, „spiczastej” sylaby, gdzie umyślnie szorstka mowa potoczna narusza harmonię nieprawidłowej sylaby (*беспорочный слог*), to poeta, który zapomina o oddzieleniu wiersza, a swoją poezję tworzy jak artykuł w czasopiśmie czy gazecie, jak epigramat albo pamiętnik. Badacz dostrzega w jego liryce cechy pamfletu i styl tworzenia poezji, który nie pozwala mu zostać czystym, romantycznym lirykiem. Książę Piotr Andriejewicz to również mówca-polemista i myśliciel polityczny, wielbiciel Voltaire’a i wybitnych umysłów Oświecenia. Dla niego w poezji ważny jest inny cel, osiąga go, po drodze tracąc prawdziwy liryzm i klasyczną

¹⁷ R. Łużny, *Książę biskupa warmińskiego sława literacka wśród Słowian Wschodnich*, „Slavia Orientalis” 1980, t. 39, nr 3, s. 322–323.

¹⁸ И.Е. Прохорова, *Литературно-публицистическая деятельность П.А. Вяземского «варшавского периода»: развитие либерально-конституционных идей*, «Вестник Московского университета» 2005, сер. 10, Журналистика, № 3, с. 8.

harmonię słowa¹⁹. Sacharow ukazuje Wiaziemskiego jako poetę mitologicznej „plejady puszkiniowskiej” albo jako „dekabrystę bez grudnia”, poetę żyjącego w despotycznej Rosji, w której myśl wolnościowa nie znalazła sobie miejsca. I z takiej pozycji możemy Wiaziemskiego postrzegać i zrozumieć jako wiecznie miotającego się, cierpiącego liryka pokolenia przedpuszkiniowskiego, który jest nierozzerwalnie związany z filozoficzno-literacką spuścizną XVIII wieku, tworzącą „nieliryczną”, ale mimo wszystko romantyczną lirykę, w której twórca wypowiadał się w pełni. W niej to rozmyśla – mądrze, przenikliwie, oryginalnie – i dlatego sam nazywa ją „poezją myśli”²⁰.

Z końcem XVIII i początkiem XIX wieku rosyjska szlachta dążyła do ujawnienia idei, przeżyć, gustów, a najbardziej intymne wyrażanie takiego życia urzeczywistniało się w tak zwanych listach przyjacielskich. Pojawił się w nich kult niezależności, wrogości do wszystkiego, co oficjalne i państwowe. Lidija Ginzburg zwraca uwagę, że w latach 1810–1820 Wiaziemski tworzy szereg takich listów, między innymi do Błudowa, Dawydowa, Turgieniewa, gdzie odnaleźć można poetycką umowność, mitologiczne atrybuty. Książę Wiaziemski należał do tej warstwy społecznej, która uważała się za „sól ziemi rosyjskiej” i z wiarą patrzyła w przyszłość. Zajęcie się literaturą uświadamia mu jej ważną funkcję społeczną i potrzebę stworzenia nowej kultury rosyjskiej: „Tradycje rosyjskiego wolterianizmu, religijnego wolnomyślicielstwa, filozofii oświeceniowej łączą się w jego świadomości z patriotycznym uduchowieniem okresu wojen napoleońskich, z politycznymi żądaniami, roszczeniami i pragnieniami, które to właśnie uduchowanie pobudzało do życia”²¹.

Aleksandr Martin pisze o „kształtowaniu się nowej sytuacji społecznej pod wpływem kampanii napoleońskiej 1812 roku, która w znacznym stopniu nadszarpaneła podstawy bytu szlachty, a jej dominacja kwestionowana była przez nową klasę przedsiębiorców, urzędników i zorientowanych na rynek wydawniczy pisarzy i wydawców”²². W 1865 roku książę Wiaziemski, znawca starej Moskwy, porównywał tę wojnę z biblijnym potopem, tytułując jeden ze swoich pamiętników *Przedpotopowa lub przedpożarna Moskwa (Предпотопная или предпожарная Москва)*.

¹⁹ В.И. Сахаров, *Романтизм в России: эпоха, школы, стили*, Москва 2004, s. 97–98.

²⁰ Тамże, s. 99.

²¹ П.А. Вяземский, *Стихотворения*, dz. cyt., s. 9.

²² А. Мартин, *Historia Rossica. Просвещенный метрополис, создание имперской Москвы 1762–1855*, «Новое литературное обозрение» 2015, s. 355.

Kończąca się w 1815 roku epoka wojen i rewolucji wydawała się księciu Wiaziemskiemu ostatnim przejawem systemu arystokratycznego. Prochorowa pisze o Wiaziemskim, który około 1818 roku obwieścił swoją liberalno-oświeceniową pozycję²³. Trzy lata w Warszawie upłynęły mu pod znakiem oczekiwania na ustanowienie rządu konstytucyjno-przedstawicielskiego na całym terytorium Imperium. Był to czas nadziei i rozczarowań, poważnych rozmyślań, ciągłej refleksji na temat życia społecznego Rosji i Europy. Wiaziemski rozumiał, że nawet taka ograniczona i praktycznie niezagwarantowana w prawie i wolności konstytucja jak ta obiecana Polsce jest lepsza niż brak jakiegokolwiek „zapory przeciwko powodzi wszelkim autokratycznym niesprawiedliwościom, zabójczym dla narodu postanowieniom [...]”²⁴.

W epoce napoleońskiej ksiączę Wiaziemski widzi gigantyczny przełom, zmianę stosunków międzyludzkich oraz podejścia ludzi do świata. Uważa, że wszystko, co zbliża ludzi i państwa, jednoczy ich działania na drodze do wspólnego doskonalenia, odpowiada nowemu duchowi czasu, europejskiemu kształceniu, a wszelka izolacja przeczy temu duchowi. Piotr Andriejewicz daje wyraz temu, iż wierzy w postęp historyczny, nieustanne doskonalenie człowieczeństwa, wierzy tak dalece, że nawet w chwilach trudnych w jego życiu osobistym nie przestanie nigdy pielegnować w sobie tej wiary w optymistyczną koncepcję rozwoju historycznego. Wyraz temu daje w artykułach *Taryfa 1822 roku* (1834) (*Русский тариф 1822 года*) oraz *Parę słów o narodowym oświeceniu w czasie teraźniejszym* (1855) (*Несколько слов о народном просвещении в настоящее время*), które zawierają pełne nadziei opisy sukcesów w przemyśle i nauce XIX wieku, wieku praktycznego oświecenia²⁵.

W poszukiwaniach Wiaziemskiego ważne miejsce zajmuje francuskie Oświecenie. Badaczka W. Stefanowicz pracowała nad teczką dotyczącą przekładów Wiaziemskiego (listopad–grudzień 1822 roku) i na ich podstawie wywnioskowała, że Wiaziemski przetłumaczył fragmenty z utworów Rousseau, Diderota, Reinala, Fénelona, La Harpa. Ustaliła, że wybór materiałów do antologii został dokonany według czterech cykli tematycznych: przestępstwa i ułomności/wady absolutyzmu; zalety oświeceniowej państwowości; normy społecznego zachowania obywateli oraz miejsce i rola pisarza

²³ И.Е. Прохорова, *Литературно-публицистическая деятельность...*, dz. cyt., s. 75.

²⁴ *Архив братьев Тургеневых*, вып.6, Петроград 1921, s. 7.

²⁵ Л.В. Дерюгина, *Эстетика и литературная критика*, Москва 1984.

w społeczeństwie²⁶. Wiaziemski pragnął doszukać się w utworach wspomnianych autorów celu, sensu, wyznaczenia kierunku pisarzowi i obywatelom w ich poszukiwaniach ideologicznych, dążeniach wolnościowych.

Znamiennym rysem księcia Piotra Wiaziemskiego jest jego ewolucja światopoglądowa. Sceptykiem i racjonalistą ukształtowanym w oświeceniowej atmosferze i osiemnastowiecznym duchu pisarz pozostał do końca. Przeżywał w swoim życiu okres niezrozumienia, burzy i rozterek – nie tylko w twórczości pisarskiej, ale też w zderzeniu z postępowymi kierunkami myśli społeczno-politycznej epoki oraz wywodzącymi się z nich postawami liberalnymi²⁷.

Olga Żukowa zwraca uwagę, że w kontaktach Piotra Wiaziemskiego z Karamzinem, Żukowskim czy Puszkinem należy szukać źródeł jego oświeceniowego programu intelektualnego i estetycznego doskonalenia poprzez edukację i obywatelskie wychowanie. Dążenia Wiaziemskiego i Puszkina skierowane były na tworzenie literatury narodowej i kultury w duchu epoki. Patriotyczny nastrój elity, do której należeli obaj twórcy, uwarunkowany był wojenno-politycznymi sukcesami imperium rosyjskiego. Oceniając rezultaty europeizacji Rosji, Wiaziemski podziela dumę uczestników wojny 1812 roku, lecz ubolewa nad tym, że wojenna sława zaćmiła społeczeństwu rosyjskiemu wewnętrzny cel, czyli wysiłki na niwie oświecenia i kształcenia. Pisze o tym:

Społeczeństwo nasze, obywatelskość nasza kształtowała się na zwycięstwach; nie powolnymi, nie postępującymi sukcesami na niwie kształcenia; nie długotrwałymi, stałymi, mozolnymi zasługami w sprawie człowieczeństwa i oświecenia; nie! Szybko i uzbrojoną ręką zajęliśmy honorowe miejsce w liczbie europejskich mocarstw. [...] Wojenna wartość była prawie jedynym celem, jedynym pokładem ufności i środkiem do wyższej godności, stanu narodu, które to powinno było na początku koncentrować w sobie wyjątkowo promienie oświecenia, powoli rozwijającego się po dolnych stopniach społeczeństwa²⁸.

²⁶ В. Стефанович, *Французские просветители XVIII в века в переводах П.А. Вяземского*, «Русская литература» 1966, № 3, s. 82–92.

²⁷ R. Łuźny, *Księcia Piotra Wiaziemskiego romans z Polską i z rewolucją*, [w:] *Z notatników i listów księcia Piotra Wiaziemskiego*, red. R. Łuźny, Kraków 1985, s. 7.

²⁸ П.А. Вяземский, *Фон-Визин*, [w:] *Полное собрание сочинений*, С.-Петербург 1848, т. 5, s. 4.

Zadanie formowania kultury rosyjskiej w duchu idei oświeceniowych wychowania narodu, jego artystycznej i historycznej samoświadomości Wiaziemski uważa za twórczą misję i obywatelski obowiązek.

Klasycyzm i sentymentalizm XVIII wieku, wyrażające program estetyczny Oświecenia, okazują się ważne w historii kultury narodowej jako doświadczenie artystycznej samoświadomości. Estetyczny program Wiaziemskiego opierał się na wykorzystaniu uniwersalnego szablonu epoki Oświecenia, jej idei, jej wartości, języka. Wiaziemski zauważa, że historia rosyjskiego języka literackiego jest ściśle związana z estetycznymi i konstrukcyjnymi możliwościami francuskiego, pisząc:

Znakomicie, że trzech nasi prawi i najlepsi prozaicy, Karamzin, Żukowski i Puszkina, pisali prawie tak samo swobodnie po francusku, jak i w swoim języku. A zatem upodobanie do niemieckiego czy francuskiego nie jest wrogiem prawidłowemu rozwojowi rosyjskiej mowy²⁹.

Ważnym aspektem w estetycznym programie Piotra Wiaziemskiego stał się język jako forma wyrażenia myśli. Współcześni doceniali umiejętność pisania przez niego w języku rosyjskim (wcale nie tak oczywistą w tamtych czasach)³⁰. W liście napisanym 1 września 1822 roku Puszkina zwrócił się do Wiaziemskiego z wezwaniem do wykorzystania jego talentu na polu literatury rosyjskiej:

Podjmij ciężki trud, pisz w ciszy samowładztwa, twórz nasz metafizyczny język, zrodzony w twoich listach, – a tam co Bóg da. Ludzie, którzy umieją czytać i pisać, wkrótce będą potrzebni w Rosji³¹.

Francuska pisarka Madame de Staël, uzasadniając nową zasadę historii literatury, proponuje rozpatrywać ją jako drogę rozwoju ludzkiego rozumu i szuka jej związków ze społecznymi i kulturowymi warunkami życia. Pisarka wskazuje także na nierozzerwalną więź literatury z duchem narodowym.

²⁹ О.А. Жукова, *Идеалы просвещения и национальная литература: эстетическая программа П.А. Вяземского*, «Вопросы философии» 2018, № 3.

³⁰ O problemach z językiem rosyjskim w wyższych warstwach społeczeństwa tamtego okresu pisze: U. Cierniak, *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze rosyjskiej*, Częstochowa 2013, s. 13–14.

³¹ А.С. Пушкин, *Собрание сочинений в 10 томах*, т. 9: *Письма 1815–1830*, Москва 1959, s. 9.

Wiaziemski szczegółowo odniósł się do idei Madame de Staël w swoim literacko-krytycznym dziele o Denise Fonwizinie pod tytułem *Fon-Wizin* (Фон-Визин), formułując myśl o tym, że: „Historia literatury narodu powinna być historią jego społeczeństwa”.

Jest to fundamentalna zasada programu estetycznego księcia Wiaziemskiego, która pokazuje jego bliskość oświeceniowym wyobrażeniom o istocie historii i kulturowy. Z czasem zasada „wprowadzenia życia do literatury i literatury do życia” stała się wyznacznikiem literacko-publicystycznego programu Wiaziemskiego. *Fon-Wizin*, któremu Wiaziemski poświęcił obszerne studium krytycznoliterackie, jego zdaniem ukazywał w doskonały sposób zarówno życie człowieka, jak i jego rozwój osobowy – zgodnie z założeniami przedstawianej epoki. W utworze tym Wiaziemski poświęcił wiele stron czasom Katarzyny II, powtarzając myśl o złotej epoce rosyjskiego państwa i rosyjskiej sztuki. Caryca Katarzyna była dla niego wzorem oświeconego absolutyzmu, podobnie jak car Piotr I. W *Notatnikach* Piotr Wiaziemski wysoko ocenia rolę obojga władców:

Henryk IV gorliwie wspomagał rolników i sadowników. Podobnie jak nasz Piotr, na wszystko znajdował czas. My nie tylko spoczywamy w cieniu sławy zaszczipionej przez niego w Rosji, lecz i w cieniu posadzonych przez niego drzew. Nowa, czyli obecna Rosja, jest właśnie tworem jego wszechogarniającej myśli. Panowanie Katarzyny przyśpieszyło dojrzewanie. Inni panujący niczego nie posadzili, a jeno przystrzygli gęstwę: coś tam oczyścili, lecz za to wiele zniweczyli i wycisnęli sam sok. Teraz w wielu sprawach trza nam nowego Piotra, to znaczy – nowego stwórcy. Po Katarzynie ślad był jeszcze gorący, teraz już ostygł³².

Adam Mickiewicz – inaczej niż Wiaziemski oceniając wiek XVIII w Rosji – w swoich *Prelekcjach paryskich* omawia organizację państwa w czasach Piotra Wielkiego jako „organizację najbardziej wyrozumowaną”, która jednak nie służy rozwijaniu struktur społecznych znanych w kulturze Zachodu ani wcielaniu w życie postępowych trendów Oświecania. W reformach państwowych, a zwłaszcza w tabeli rang wprowadzonej przez rosyjskiego cara, polski wieszcz widzi jedynie narzędzie do zaspokajania ambicji osób już

³² A. Kępiński, R. Łużny, *Z notatników i listów księcia Piotra Wiaziemskiego*, Kraków 1985; *Z notatnika V (1825–1831)*, s. 57–58.

uprzywilejowanych w państwie, będące jednocześnie środkiem do lepszego podporządkowania podwładnych i łatwego sterowania ich karierami:

Wychodzi się tu z zasady, że człowiek waży w społeczeństwie tyle, ile okazuje gorliwości w służeniu mu, ile już wyświadczył mu usług. Gorliwość i starszeństwo służby stanowią całą wartość człowieka w Rosji. Żaden inny wzgląd, żaden przymiot moralny nie znaczy nic w oczach rządu. W innym jeszcze kraju, zamierzającym zorganizować się według zasad XVIII wieku, chciano zaprowadzić niektóre z tych urzędów, ale równie wyrozumowanej hierarchii nigdzie nie udało się ustanowić. [...] Nigdzie nie zorganizowano tak doskonałego systemu dla karmienia ambicji i podniecania miłości własnej. Po dwudziestu latach ustawicznego oczekiwania na wyższy „czyn” lub na nagrodę, ta myśl o posunięciu do wyższej klasy staje się czymś nieodpartym i wreszcie pochłania wszystkie władze duszy. Człowiek zmienia się w narzędzie, w automat poruszany myślą rządową³³.

Adam Mickiewicz widział zabójczy wpływ Piotra Wielkiego na literaturę i sztukę w Rosji, czego dał wyraz w wykładzie VIII w Kursie II prelekcji, a powołanie ducha XVIII wieku miałyby budzić w Słowianach uczucie niepodległości i godności własnej. Mickiewicz wspomina literatów i historyków rosyjskich piszących o tej epoce i powtarzających słowa, że Piotr Wielki zbyt był zatrudniony wojnami i dyplomatycznymi układami, aby móc popierać rozwój literatury i sztuki. A ponieważ literatura może wyrastać tylko z podłoża duchowego, to żeby ją stworzyć trzeba rozpaścić iskrę duchową i obudzić uczucie niepodległości. Cały systemat Piotra Wielkiego zmierzał do stłumienia takiej właśnie iskry duchowej.

Jak podaje badacz *Prelekcji* Mickiewicza, słuchacze byli oczarowani na wykładzie inauguracyjnym w College de France wizją olbrzymiej słowiańskiej przestrzeni językowej i kulturowej. A najważniejszym Mickiewiczowskim wynalazkiem była wizja kontynentu słowiańskiego oraz obraz Słowian jako zlekceważonych niewolników w chwili spełnienia misji dziejowej. Mickiewicz uważał, że odkrywając Słowian, Europa odnajdzie klucz do pierwotnej warstwy swojej tożsamości zarówno religijnej, jak duchowej, etnicznej czy historycznej³⁴.

³³ A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 9, Warszawa 1997.

³⁴ J. Ławski, *Odkrywcą „słowiańskiego kontynentu”*. O wykładzie inauguracyjnym Mickiewicza w College de France, [w:] *Prelekcje paryskie Adama Mickiewicza wobec tradycji kultury polskiej i europejskiej*, red. M. Kalinowska, J. Ławski, M. Bizior-Dombrowska, Warszawa 2011, s. 75–78.

Mickiewicz nie podziela także rosyjskiego entuzjazmu dla dobrze jakoby rozpoczynającej się rozwijać literatury rosyjskiej. Widzi on w poetach rosyjskich (choćby w Batuszkowie) budzące się uczucie religijne, a także powagę, odświętność ich poezji. Przypomina jedna, że było to jednocześnie pokolenie twórców, w którym wyrasta nienawiść do cara Aleksandra, burzące się przeciwko panującej dynastii. Zdaniem Mickiewicza, około 1820 roku literatura rosyjska przeszła w milczeniu na stronę opozycji. Kiedy zaś na arenie literackiej pojawił się Aleksander Puszkina, który w swoim pisarstwie przewyższał Dzierżawina czy Żukowskiego, niebawem zarzucono dawną literaturę. Niestety, także Puszkina, ograniczany przez władzę, nie mógł oddziaływać na społeczeństwo. Mickiewicz jest zdania, że w XVIII wieku, gdy piśmiennictwo ludów słowiańskich zaczęło się emancypować i przestawało wyłącznie podążać śladami Europy, Rosja nie była zdolna do stworzenia oryginalnej literatury³⁵.

Charakterystyczne jest to, że zdanie księcia Wiaziemskiego o literaturze rosyjskiej i przyczynach jej jałowości przytacza Mickiewicz w wykładzie XXIX, przedstawiając jednocześnie Piotra Wiaziemskiego jako jednego z najzdolniejszych krytyków rosyjskich i wybitnego autora. Mickiewicz, odwołując się do słów Wiaziemskiego:

Nasze zjawiska literackie, wspaniałe ody Łomonosowa, płomienne, filozoficzne i satyryczne hymny Dzierżawina [...], na koniec Puszkina, który w swych utworach o zdumiewającej różnorodności jeszcze bardziej się zbliża do charakteru rosyjskiego”,

– wypowiada się tymi oto słowami:

[...] cała ta literatura rosyjska – powiemy to otwarcie, choćbyśmy się narazili na zarzut niewdzięczności i niesprawiedliwości względem kraju ojczystego – nie odtwarza zgoła życia narodu. Literatura ta jest tylko odbiciem tak zwanego społeczeństwa cywilizowanego [...] Społeczeństwo prawdziwie rosyjskie nie przemówiło jeszcze. Rosyjski naród jest silniejszy, bardziej krzepki od swojej literatury [...]. Należy szukać Rosji w historii naszego dworu, w historii armii i urzędów: znajdzie się tam piękne karty, ujrzy się ze zdziwieniem, że to społeczeństwo tak małomówne posiada przecież własne oblicze, własną moralną samodzielność³⁶.

³⁵ Tamże, s. 356–367.

³⁶ Tamże, s. 369.

Przytoczona wypowiedź potwierdza stosunek Wiaziemskiego do panującego Piotra Wielkiego, a potem jego kontynuatorki carycy Katarzyny. Za tymi ostrymi opiniami dotyczącymi Rosji niewątpliwie stało jednak poczucie obrońcy narodu polskiego przeciwko piewcom ideologii Wielkorusi.

Podobne do Mickiewicza zdanie o kulturze rosyjskiej miał Feliks Koneczny, zaliczający ją do pogranicza cywilizacji turańskiej i bizantyjskiej, która narodziła się na Rusi i w późniejszej Rosji na skutek zetknięcia się turańszczyzny i bizantyzmu. Wraz z nią zrodziły dwie kultury turańsko-słowiańskie: moskiewska i kozacka³⁷. Czyngis-chan był twórcą i organizatorem państwa zbudowanego na sposób wojskowy. Cała administracja opierała się na podporządkowaniu oficerom wyższym, tych zaś grupie wielkich wodzów, a na końcu członkom rodziny chana i samemu chanowi³⁸.

Analizując wątek azjatyckości Rosji w polskiej myśli politycznej, historycznej i filozoficznej XIX i XX wieku, Michał Bohun pisze, że połączenie Rosji z mongolizmem wbrew niejednoznacznym intencjom Mickiewicza zadomowiło się w myśli polskiej jako negatywny stereotyp. Przekonanie o azjatyckim duchu Rosji miało dowodzić, że jej historia, stan polityczny, aspiracje są nie tylko wymierzone przeciwko Polsce, ale nie mają też nic wspólnego ze Słowiańszczyzną, Europą i całym światem chrześcijańskim³⁹. „Ród ten przedstawia ideał biernego posłuszeństwa. Mongołowie wrodzonym instynktem odgadują w drugim zwierzchnika i ta zasada dobytą gdzie indziej z doświadczenia, że żołnierz winien jest posłuszeństwo wodzowi, u Mongołów wypłynęła z przyrodzonych skłonności”⁴⁰.

Ewa Sławęcka zwraca uwagę na ocenę twórczości i postawy ideowej Wiaziemskiego postrzeganej oczami Włodzimierza Spasowicza. Spasowicz ukazuje obraz twórczości Wiaziemskiego. Mimo sympatii i antypatii politycznych i literackich krytyka jego ocena staje się cennym wkładem do wiedzy o literaturze rosyjskiej pierwszej połowy XIX wieku. Ocena, jakiej zostaje poddany Wiaziemski-poeta, jest bardzo surowa – uznaje go Spasowicz za poetę trzeciorzędno⁴¹:

³⁷ S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Warszawa, 1983, s. 64.

³⁸ Tamże, s. 37.

³⁹ M. Bohun, *Oblicza obsesji – negatywny obraz Rosji w myśli polskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Warszawa 2006, s. 223.

⁴⁰ A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 8, Warszawa 1997, s. 28.

⁴¹ E. Sławęcka, *Włodzimierz Spasowicz jako krytyk literatury rosyjskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 108.

Wiaziemski gra rolę następcy po urzędowym piewcy triumfów rosyjskich – Dzierżawinie, służy państwu i narodowi, układa wiersze wedle konwencjonalnego, powiedziec można, skarbowego szablonu, rąbie sztukę krzyżową, posiłkując się dziwnym, a nie usprawiedliwionym wypadkami samochwalstwem⁴².

Negatywny stosunek Spasowicza do ody *Oburzenie* (*Незодованіе*) jest szczególnie interesujący dla krytyka z uwagi na klasycystyczną jej formę, jak i na osnowę ideową utworu. Krytyk dostrzega w odzie daninę złożoną nastrojom, gustom i tendencjom ówczesnego środowiska literackiego. Sławęcka uważa, że tego rodzaju interpretacja wynikała ze specyficznego ujęcia przez Spasowicza pozycji Wiaziemskiego w świetle literackim, która była zdeterminowana – według niego – przez arystokratyczne pochodzenie i wychowanie poety oraz uprzywilejowaną pozycję społeczną. Ciekawym spostrzeżeniem badaczki było zwrócenie uwagi na fakt, iż w rozumieniu Spasowicza umiarkowany liberalizm Wiaziemskiego, łączącego zainteresowania literackie z karierą urzędniczą i działalnością polityczną w ramach oficjalnego liberalizmu rządowego, negował możliwość stworzenia przekonujących i wartościowych ideowo utworów liryki obywatelskiej w duchu dekabrystowskim⁴³.

Ważnym aspektem twórczości Wiaziemskiego stało się według badaczki podejście Spasowicza do problemu romantyzmu i klasycyzmu. Pojmuje go ona nie tylko w kategoriach literacko-estetycznych, ale także polityczno-ideologicznych. Traktuje Wiaziemskiego jako klasyka w sensie literackim i politycznym⁴⁴.

Wśród prób interpretacji takiego rozwiązania problemu romantyzmu i klasycyzmu w twórczości księcia interesująca wydaje się koncepcja Lidii Ginzburg. Nawiązując do wczesnej twórczości Wiaziemskiego i łącząc ją z literaturą dekabrystowską, badaczka twierdzi:

Rozpatrując styl dekabrystowski jako klasycystyczny lub jako romantyczny w zachodnioeuropejskim rozumieniu tych terminów, zaplątujemy się w niekonsekwencje i sprzeczności. Niemniej jest to styl całkowicie organiczny i konsekwentny, jeżeli potraktować go jako wyraz narodowych celów i zadań.

⁴² W. Spasowicz, *Pisma*, t. 6, Sankt-Petersburg 1892, s. 285.

⁴³ E. Sławęcka, *Włodzimierz Spasowicz...*, dz. cyt., s. 109–110.

⁴⁴ Tamże, s. 112.

Jest to swoisty styl ludzi rosyjskiej rewolucji szlacheckiej, dziedziców francuskiego i rosyjskiego Oświecenia XVIII wieku, władających równocześnie całym kulturalnym doświadczeniem współczesnego Zachodu, a więc i doświadczeniami romantyzmu⁴⁵.

Według Ginzburg najbliższe Wiaziemskiemu były te elementy romantyzmu, które zarysowały się w ideologii późnego Oświecenia, czyli zainteresowanie historią, narodowością, ideą osobowości, pierwiastkami wolnościowymi czy duchem protestu⁴⁶.

Idee Oświecenia w twórczości Piotra Wiaziemskiego były ważne i stale obecne w jego utworach. Zostawił on wyraźny ślad w opracowywaniu ojczyznej historiografii literackiej XIX wieku. Jego wystąpienia na łamach czasopism nie pozostawiały obojętnymi ani zwolenników, ani przeciwników. Liczne artykuły Wiaziemskiego o wybitnych przedstawicielach procesu literackiego XVIII wieku i jego pamiętnikarska spuścizna pozwala ją widzieć w nim wybitnego komentatora historii literatury rosyjskiej. Właśnie w Oświeceniu widział on najważniejszy i najbardziej efektywny środek do poprawy społecznych i kulturowych ułomności Rosji. Pisarz mógł sobie pozwolić na snuć takich wniosków, ponieważ poparł je całym twórczym życiem, swoją znajomością XVIII-wiecznej literatury rosyjskiej.

*

W ciągu całej swojej literackiej działalności Wiaziemski pozostawał wierny głębokiemu przekonaniu, że powołaniem pisarza jest stać się obrońcą praw rozumu i gorliwym zwolennikiem Oświecenia. Pisarz – jak mówił Wiaziemski – powinien troszczyć się o swoją niezależność, być nosicielem wiedzy, głosi-cielem prawdy i przywódcą opinii społecznej⁴⁷.

W tekście został pokazany tylko wczesny okres twórczości księcia Wiaziemskiego (przypadający na lata 20. i 30. XIX wieku), wówczas jeszcze niedoświadczonego poety i początkującego krytyka, który już w tym czasie zaprezentował się jako pisarz o otwartym umyśle i śmiałych poglądach oraz publicysta krytycznie spoglądający na czasy, w których przyszło mu żyć.

⁴⁵ П. А. Вяземский, *Стихотворения*, dz. cyt., s. 15.

⁴⁶ E. Sławęcka, *Włodzimierz Spasowicz...*, dz. cyt., s. 114.

⁴⁷ Tamże s. 29.

Bożena Pindus

Jan Długosz University
in Częstochowa

SUMMARY

The early works of prince Pyotr Andreyevich Vyazemsky and the Age of Enlightenment

The article points to the work of Pyotr Andreyevich Vyazemsky (1792–1878) in the 10th and 30th years of the 19th century, which was strongly influenced by the Enlightenment. The early writer's interest in the literature of the Enlightenment and the reading of works from the rich library of his father Andrey Ivanovich Vyazemsky, a devotee of the eighteenth-century French Enlightenment literature, the life experience and the new ideas had a noticeable impact on Pyotr Vyazemsky's strong foundation of the ideologies of the Age of Enlightenment. Prince Vyazemsky left a clear mark in the compilation of his native literary historiography of the 10th and 30th years of the 19th century. Numerous articles about prominent representatives of the 18th century literary process allow to see him as a columnist of the Russian literature history. It was the Age of the Enlightenment did he perceive as the most important and effective measure to improve the social and cultural Russia's failure.

Keywords: Pyotr Andreyevich Vyazemsky, Englihtenment, French Enlightenment literature, native literary historiography.

Słowa kluczowe: Piotr Andriejewicz Wiaziemski, Oświecenie, literatura francuskiego Oświecenia, histografia literacka.